

Ch. S. Peirce, W. James, F. C. S. Schiller, J. Dewey Merkezli

## PRAGMATİZMİN KAVRAMSAL KÖKENİ VE EDİM BİLİMİ ABSÜRTLÜĞÜ

M. Akif Duman

“Pragmatizm yirminci yüzyılın baskın felsefi fikridir.”  
(Peirce, CP 6.501, bk. 5.415; Çev.: Duman).<sup>1</sup>

- Dil bilimsel pragmatik (pragmalinguistik)<sup>2</sup> felsefi olan pragmatikten huruç eder yani dil bilimsel manadaki pragmatigi anlamak için evvela felsefi olanı idrak etmek gerekir.

Kökeni Protagoras’a kadar götürülebilecek pragmatizmi<sup>3</sup> yanlış olarak kabaca tahayyül etmek kapsamında (yani bir sisteme sahip olmaz surette) izah etmek ile olumlu anlamda ideolojisiz bir aktivizm olarak görmek, herhangi bir felsefi refleksin savu-

- 1 Peirce’ün bir araya getirilen notları (Collected Paper) “CP”; Kant’ın *Kritik der reinen Vernunft*’u “KrV”, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*’i “GMS”, *Kritik der Urteilskraft*’ı “KrU” ve *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*’i “ÜG” kısaltmaları ile ifade edilmiştir. Pragmatizmin bol örneklili izahatı için *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı’nın Pragmatigi* (Paradigma Akademi Yay., 2019) isimli çalışmamıza bakılabilir.
- 2 Dil bilimindeki fikir ayrılıkları pragmatik için ortak bir yaklaşım ve metod tespitini zorlaştırır. En mühim düşünce sistemi, şüpheci Austin ve Searle kaynaklı dil-eylem teorisi. Akabinde Grice’in iş birliği (konuşma) ilkeleri, Habermas’ın evrensel pragmatigi ve K. O. Apel’in aşkın (transandantal) pragmatigi sayılabilir. Karl Bühler esaslı işlevsel pragmatik de bu silsileye ilave edilmelidir. En basit manada Ramón Lull veya Aristoteles ile başlayıp Wittgenstein ve Morris ile devam eden Austin ve Searle ile sarahat kazanan “dil bilimsel pragmatik”i sorunsuzca idrak etmek için evvela felsefi manadaki (yani esas teşkil eden) pragmatik kavranmalıdır.
- 3 Protagoras bağlantısı “Ferdinand Canning Scott Schiller: Humanismus” (5) bölümünde izah edilmiştir (bk. Ayer, 1968). Pragmatizm ile pragmatizizm arasındaki farkı da göz ardı etmemek gerekir (bk. Apel, 1970). Peirce’ün son zamanlarında pragmatizm yerine pragmatizmi tercih etmesine sebep olarak James, Dewey ve Schiller ile “doğruluk” bakımından mutabık olmayışlarını göstermek yanlış olmaz (Kirkham, 1992).

nucusu saymak yahut tek boyuta indirgeyip amaç- vasıta ilişkisi arasına sıkıştırmak olacaktır ki bu da pragmatizmi felsefeden uzaklaştırır. Pragmatizmin felsefe sınırlarında hareket kabiliyeti bulup bir nevi kavramsal olgunluğa eriştikten sonra (maksadımız olan) edebî metinleri tahlil için kullanılır hâle gelmesi şüphesiz çok daha sağlam bir zemin edinmek olacaktır. Yoksa pragmatizmi, konuşmacının söylediklerinin en belirsiz olduğu zamanda bile onun ne demek istediğini sistematik bir şekilde anlamaya çalışma becerisi (Grundty, 1995: 10) olarak tanımlarsak birçok soru işareti havada kalır.

Semantiğin dili kendi hususi özellikleri ile incelemesine karşın pragmatizmin bağlamı (context) öne çıkarması onun (davranış ve konsensüs teorisinden hayat felsefesine kadar uzanan bir skalada) sabit, kesin, düz ve herkes tarafından üzerinde mutabık olunan bir istikamete sahip olmamasını onaylar. Zira bağlam-bağımlılık demek, yoruma açık olmak demektir.<sup>4</sup> Pragmatizmin modern bilim tarafından yaratılan duruma spesifik bir tepki olarak basit anlamda teori ve pratik arasında (karmaşık manada da mesela Marksizm ve Egsiztansiyalizm arasında) bağlantı kurması beklenir. (Teori-pratik rabıtası yani bu ikisi arasında mutabakat sağlanma çabası için bk. Apel, 1970: 13-19.)

Peirce, yaptığının ne kadar kapsamlı bir şey olduğunun farkındadır. Bu yüzden pragmatik felsefenin (pragmatism) gelişiminden (Schiller, James, Dewey, Royce vd.) kendini nispeten ayırmak ve bilhassa birçok pragmatist tarafından hakikatin temel prensibi olarak öğretilen göreceli yararcılığa olan karşı tavrını göstermek için konseptine “pragmaticism” der (CP 5.414, 8. 205; Nagl, 1992: 63).<sup>5</sup> Bu ilave hece kısıtlı bir anlam farkını ifade etse de Peirce’ün *müührü gibidir. Edim bilimi* karşılığı üstünde bu ciddi anlam değişimini tatbik etmek mümkün görünmemektedir.

### Charles Santiago Sanders Peirce ve Pragmatizmin Doğuşu

İfade, basılı hâlde ilk defa W. James’in *Philosophical Conceptions and Practical Results*’unda (1898) karşımıza çıkar fakat James’in kendisine 10.11.1900’de yazılan (CP VIII. 253, II. 505) posta kartının da desteklediği (CP II. 528) yani James’in de vurguladığı üzere isim babası Peirce’tür. Te-

4 Sanat eserinin yoruma açık olması ile pragmatik katman arasında tutarlı bir rabıta vardır (detaylı bilgi için bk. Duman: 2019h, 63-80; 2019i: 13-14) yani metni “okurun idrakinden önce” ve “okur idrak ettikten sonra” olmak üzere bölmek gerekir. Bu geçiş (Bühler’in Organon Modeli’ni dilimize uyarlar isek) işaretlerin *sembol* ve *simge* olarak ayrılması ile ancak sarahat kazanır ki bu minvalde pragmatizmin kurallara bağlanma zorluğuna sebep olarak her zaman ve dönemde değişen muhatabı (okuru) göstermek yanlış olmaz (Duman, 2019j).

5 Kavramın detaylı izahı için bk. CP 5.438-5.564 (Peirce, [1905]/1970: 454- 478).

rim, hâlihazırda Peirce'ün not defterinde de 1865 tarihine denk gelecek şekilde kayıtlıdır (CP II, 280). Peirce, terimi "Metafizik Kulübü"nde de (The Metaphysical Club) kullanır (CP I. 285-291; V.12-13).<sup>6</sup> İfade sonraki makalelerden *The Fixation of Belief* (İnancın Sabitlenmesi) (1877) ve *How to Make Our Ideas Clear*'de (Fikirlerimizi Nasıl Sarih Kılarız) (1878) görülür ki bunlar Kulüp'teki konferans nevinden sunumlarda zikredilir (CP I. 285, 291; 5.13) fakat Peirce, okuyucular için yeterince ilginç görmemesi sebebi ile ancak 1902'de yayımlar (CP II. 277-279). 1877 tarihli *The Fixation of Belief* ve 1877/78 tarihli makale serisi *How to Make Our Ideas Clear* pragmatizmin temel metinleridir. 1905 tarihli *What Pragmatism is* ise Peirce'ün daha önceki yazılarına bir geri bakıştır ve bazı noktaların izahatını muhtevirdir. Dolayısı ile Peirce'ün 1906'dan günümüze uzanan bir öngörüsü olarak pragmatizmin modern zamanlar için kilit bir rol üstlenmesi, pragmatik için anahtar arayışını ciddi bir kaygı suretine büründürür. Pragmatizmi (ifadesel ve üstü örtülü tesir sahasından ayrı olarak) normatif bir eylem ve konsensüs teorisi ve eleştirel olmayan bir amaç- araç vasıtası olarak ayırt etmek gerekir. Muhakeme esaslı "araştırma mantığı"nın temel alan pragmatizminin nihai amacı, kavramın deneyim faaliyeti vasıtası ile *gerçek hakikati* ortaya çıkarmaktır (CP 5. 563 vd, II. 458).

Hakikatle ilgili temel mesele de *hususî yorumun tecrübe problemi* (CP 5. 384) olsa gerektir. Hakikat ve öznel (öznel bakış) birbirini dışlar. Bu minvalde *bireysellik* ve *sahte* Peirce için özdeştir. İnsanın bir bütün olmadığı ve şu hâli ile toplumun bir parçası olduğu aşikârdır. Dolayısıyla bir insanın deneyimi, yalnız olduğu sürece hiçbir şey ifade etmez. Hatta kişi başkalarının göremediği bir şey gördüğünde buna halüsinasyon denir. Şu hâlde Peirce için "benim tecrübem" değil, "bizim tecrübemiz" vardır. Buradaki "biz" gereken sınırsız imkânları temin eder (CP I. 356 ve 5. 3, II. 278). "The Fixation of Belief"te izah edilen de zaten bireysellik, kamu mantığı, türlerin hayatta kalması ve somut mantığın evrimi sırasını takip eder.

Peirce, hem pragmatizmin hem de dil-eylem teorisinin temellerinden adde-dilecek "davranışsal eğilimlerden (habit)<sup>7</sup> eylemi mümkün kılan inançların (belief) şüpheye geçişi" olarak özetleyebileceğimiz düşünme tezini (CP 5. 12) İngiliz psikolog Alexander Bain'den (1818- 1903) alır (II. 461). Teori,

6 Peirce gibi James de Peirce'ün pragmatizmini sunduğu "Metafizik Kulübü"ndedir (The Metaphysical Club) (CP I. 290).

7 *Alışkanlık* bir eylem kuralı olarak sadece insan davranışlarını kapsamaz, bilakis doğayı da ifade eder (CP 5.373 ve 5.397) yani davranışlarımızın başarılı olması için hakikatteki (gerçek hayattaki) davranış kuralları ile uyumlu olması gerekir (CP 5.538). Gerçi Peirce, hakikatin manasını izah eder (CP II. 397 vd.) fakat daha mühim olanı, kavramın hangi şartlarda kullanılabilir olduğudur.

otobüse binildiğinde *beş tane bir lira* vermek ile *beş liralık banknot* uzatmak arasındaki gidiş geliş gibi basit problemlerde dahi kullanılabilir (CP 5. 394, I. 332). Burada yolcunun tasavvuru iki fonksiyona sahiptir:

- Arzularımızı (desires) yönlendirmek (guide).
- Eylemlerimizi (actions) şekillendirmek (CP 5. 375).

Düşünme, bu aşamada Peirce için ortaya veya merkeze sabitlenmiş değildir; bilakis amaç tadil edilebilir, buna katkıda bulunulabilir (CP 5.373-5). Dolayısı ile parayı vermek için kafada oluşturulan tasavvur kendi içinde bir amaç barındırmaz bilakis davranışsal şartlandırma anlamında araçsal karaktere sahiptir ki bu daha sonra davranışçılar (behaviorist) tarafından esas alınır.

*What pragmatism is*'te ise *The Fixation of Belief* (İnancın Sabitlenmesi) ve *How to Make Our Ideas Clear* (Fikirlerimizi Nasıl Sarih Kılarız) popüler manada yeniden yorumlanmakla beraber bazı düzeltmeler yapılır ki bunlar muhalif bir tavrı muhtevi değildir. *The Fixation of Belief*'te apriori metodu eleştirdiği bölümde, insan üstünde (fonksiyon bakımından) şu amaç için yapılan indirgemeleri reddeder: *çıkarm* (hakikat), *yaşam biçimi* (adalar) ve *tat* (güzellik). Üç nominatif bilim ilişkisi içinde Peirce, pragmatizmin sırlarının ilk izlerini görür (CP 5. 130, II. 347).

Peirce'ün metafiziğe yükselttiği katmanda insan, bireysel tepkiye sahiptir ancak bu tepkilerin somut sebeplerin gelişimine katkıda bulunma şekliyle evrimin aktif bir parçasıdır (CP 5. 3).<sup>8</sup> Dolayısı ile Peirce'te "pratik"<sup>9</sup>, *durum pratiği* yahut *yaşam pratiği* değildir bilakis nihai metafiziksel bir amaç olarak sonsuz bir topluluğun araştırma pratiğidir. Pratik bu minvalde hakikatin deneysel olarak sınırsız bir sırayı takip etmesi ve deneyin aksiyon

8 Bir kavramın anlamının bir dizi işlemde başka bir şeyden oluşmadığı tezini karakterize eden "operationalization" da Peirce'te evvela klasik *metafiziğe* yöneliktir (Klüver, 1971: 119). Peirce, mantıklı doğa bilimlerinin karşısına metafiziği koymakla matematiğin yetkin işlevselliğine doğallık atfetmiş olur yani mesele, bir yerde pragmatizmin de temel meselesi olan *yorumlanabilirliktir*. Mesela Bridgman, operasyonelizasyonu neo-pozitivist işaret altına alır. İlk modern operasyonel olarak Peirce'ü zikretmez (Klüver, 1971: 14); aynı şekilde ilk felsefi temeller için Kant'tan bahsetmez. Bilakis Einstein tesirinde kalmış olarak mesela "eş zamanlılık" gibi net ampirik talimatları muhtevi olan fiziksel kavramları esas alır. K. O. Apel'in *Transformation der Philosophie* isimli kitabında, Peirce (ve Josiah Royce) ile bağlantılı olarak Kant'ın zamansız-mutlak transandantal öznesi herkesin gelecekteki eylemler için bireysel sorumluluk üstlendiği öznedir (Apel, 1973: I, 9-76; Martens, 1975, 8-9).

9 Pratik (πρᾶξις) kelimesi (Alm. praxis, praktisch; İng. practical); pragmatik kelimesinde olduğu gibi (πρᾶγμα pragma) başta "eylem" olmak üzere davranış, ifa etme, yapma manalarına gelir. Dolayısı ile "pratik", "pragmatizm" in anlaşılması için önemli bir kavramdır. Peirce'ün *nihai amacı* ve *istifadeyi* birlikte pragmatizmin bilimsel metodu sayması da yine pratik-pragmatizm geçişini gerekli kılar.

ve reaksiyon gibi dış hadiselerle değil de mevcudatlarının amaç (maksat) ve planı ile teşhis edilmesi uygulamalarında da kilit rol üstlenir (CP 5.422-436).

Peirce'e göre pragmatizm felsefi bir sistem değildir. O, sadece bir düşünme yöntemidir (CP 8. 206, II. 539). Hatta pragmatizm felsefi bir sistem olmadığı gibi "felsefe" de değildir (CP 8. 207). Dilimizde ise -ne gariptir ki- pragmatizm bir "bilim" (edim+*bilim*) addedilmektedir.

### **Terminoloji Problemi ve Kant**

*The Fixation of Belief*'in (1877) yorumlanması esnasında pragmatizme ile ilgili bazı izahat ön hazırlık cihetindedir. Dört klasik pragmatistten hiçbiri bu terminolojiden memnun değildir. Gerçi onların sorunu bizimki gibi pragmatizme "edim bilimi" denmesi kadar tutarsız ve izah edilemez değildir (Duman, 2018d; 2019f; 2019g). James, kendi felsefesini daha ziyade "radikal ampirizm" veya "plüralizm" olarak adlandırmayı uygun görür. Dewey, "experimentalizm" veya "enstrümentalizm" karşılıklarını kullanır. Schiller ise "humanizm" der. Peirce ise daha sonra "pragmatizm" (Martens, 1975: 10-11). Bu isim çeşitliliği, pragmatizmin başlangıçta ne anlama gelmesi gerektiği konusunda netlik olmadığını ifade eder. Peirce, bu terimi deneysel düşüncesinin yanı sıra Kant'tan alır (CP 5.412, II. 391). Peirce'ün "felsefedeki ana sütü" olarak nitelediği (CP I. 287) *Kritik der reinen Vernunft*'ta (Saf Akılın Eleştirisi), "pratik" ve "pragmatik" kelimeleri kesin amaç ve ampirik vasıta alakaları bakımından karşı karşıya dururlar. Kant'a göre *pratik* özgürlükle mümkün olan her şeydir. Eğer özgür keyfiliğimizin uygulama(n)ma koşulları ampirik ise o zaman akıl (idrak) düzenleyici kullanımdan başka bir şeye sahip olamaz yani özgür irademizi kullanma şartları ampirik ise bize duyular tarafından önerilen amaçlara ulaşmak için *pragmatik* serbest davranış yasaları dışında yol yoktur (KrV 672-3). Mesela Kant, tüm eğilimlerin tatmini olarak nitelediği mutluluğun pratik yasasını ortaya çıkış refleksinden dolayı *pragmatik* olarak niteler (KrV 676, bk. KrU dipnot 2). Kant'ın belirli eylemlerin temelinde yatan araçların temel kullanımı olsa da tesadüfi inancı "pragmatik inanç" olarak nitelemesi de (Kr V 689) ayrımı destekler. Gerçi Peirce, deneysel anlam netleştirme yöntemi ile pozitivizme yakın gibi görünmektedir (CP 5. 413) fakat Kant gibi saflaştırılmış metafiziği ve bilimin normatif temelini korur.

Eleştirel olmayan yöntemler ve *The Fixation of Belief*'te gösterildiği gibi dogmatik ifadelerde pragmatizme bir geri dönüş görür Peirce ki teori sadece deneysel uygulamaya atıfta bulunmaz, her ikisini de eşitlemiştir (CP 5. 402). Bu nedenle artık normativite ile gerçekçilik arasında ayrım kal-

maz. “Pragmatismus”, Peirce için önceki konumdan uzaklaşma anlamına gelmemektedir, bilakis yanlış anlaşılın pragmatizme karşı bir *karşı sınır* anlamını taşır.

Pragmatizm; stoik yani nominalist, materyalist ve son derece dar kafalı bir tutumu yani teori ve pratiğin eşitlenmesini daha önce yanlış anlaşılın yorumların aksine hiçbir zaman temsil etmez (CP 5.3 ve II. 278). Kant ile Peirce’te araç-amaç katmanını parçalarına ayırmak mümkün değildir. Nihayetinde Kant da terimin eylemsel yönünü ön plana çıkarır (GMS dipnot 7, ÜG 168).

Peirce; 1902’de yazdığı sözlük maddesinde Kant’ın pragmatik antropolojisine işaret eder (CP II. 277) ve “pratik gerçekler”i, insanın amacı olarak salt eylemi reddeder. Buna mukabil amaç olarak “somut mantıklılığın gelişimi”ni işaret eder (CP II. 278). Kant da *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*’inde (Pragmatik Anlamda Antropoloji) gerçeklik ve normatiflik arasında bir senteze varmaya çalışır. Kant, ön sözde pragmatik doğa bilgisini belirler. Fizyolojik olanın aksine *insan tabiatının* ne yaptığı değil, bilakis insanın özgür eylemselliği ile ne yapabilir, ne yapar yahut ne yapmalı olduğu önem arz etmelidir yani mesele ampirik koşulların alana dahil edilmesindedir. Sürekli tatbik edilen ve pragmatizmin anlaşılması için hem mutabık hem de muhalif tavrı ile alanı belirlenmesi gereken “pratik” teriminin kavramsal kökeni “edimbilim” çevirisinde tamamı ile kaybolmaktadır.

### **Bertrand Russell’ın Pragmatizmi**

Peirce, o zamana kadar nerede ise hiç bilinmeyen “pragmatizm”in kavramsal sınırlarını çizdikten sonra (CP 5. 414) 1907’de bir mektup yazar: “Bildığınız gibi, hâlihazırda bugün bütün dünyada pragmatizm ve antipragmatizmin felsefi dergileri sel olmuştur.” (“The Nation”un editörüne mektup. Apel, 1970: 498; CP 5.10, II. 460.) Elbette bu derece kuvvetle taraftar bulan bir disiplin muhalefet ile de karşılaşacaktır. Muhalifler arasında en dikkati çeken başarılı karşı tezleri ile B. Russell’dır (1872- 1970). Eleştirel olmayan amaç- araçsallık idraki içinde gördüğü pragmatizm görüşü ile Russell bir yanda şüphecilik, evrimcilik ve bilimsel tümevarım, diğer yanda da demokrasi, teknik iktidar çabası ve bismarkik şiddet inancı olmak üzere yüzyılın başında hüküm süren entelektüel ve politik akımlara rücu eder (Russell, [1909]/ 1971: 91 vd.).

Russell, zamanın entelektüel atmosferine uyan yeni bir felsefe olarak nitelendiği pragmatismus’u ([1909]/ 1971, 61) humanismus ile eş anlamlı kabul eder ki ayrımı, farklı zamanlarda ve şekillerde W. James ve Dr. Schiller

yapmıştır (Russell, 1971: 61). Russell, bu ayrımı kendi amacı için gerekli görmez. Bilhassa hakikat üstüne söyledikleri ile yeni ve kaçınılmaz olan pragmatizm (bilhassa Protagoras kökenli) bazı eski düşünme yollarının yeni ismidir, W. James'e göre. Dr. Schiller de destekler bunu (Russell, 1971: 62). Aynı konudaki iki farklı düşüncenin ayrımını yapmak için ortaya çıkardıkları eyleme bakmak gibi basit ama dâhiyane bir çıkış noktası olan Peirce pragmatiği (1878), William James konuya dâhil olana kadar doku-  
nalmaz kalır (Russell, 1971: 62). James, terimi muhafaza eder (1897) ve kavrama yeni anlamlar yükler. Aynı şekilde yazıları James ve Schiller'in-  
kinden daha teknik olan ve dolayısı ile popüler olmayan Kolombiya Üni-  
versitesinden Prof. Dewey de katkılarından ötürü pragmatizmin kurucu-  
larından sayılmalıdır.

Russell, pragmatik için anahtar kavramlardan biri olarak “hakikat”i teş-  
his eder. Hakikati yanlış ile birlikte ele alır; zira evvela hakikat tanınmalı  
akabinde yanlışından sakınılmalıdır (fakat yanlışından sakınmak hakikate  
inanmaktan mühimdir) (1971: 64). Ortaya atılan hakikat diğer iddia edi-  
lenlerle savaşmalı, galip gelen “geçerli hakikat” olmalıdır (1971: 96). W.  
James'in hakikati çoğunluğun iradesi ile eşitlemesi, “zırlı gemileri ve ma-  
kineli tüfekleri” en etkili vasıtalar hâline getirmektedir (1971: 96).<sup>10</sup>

Tüm tasavvur materyalleri yaşadığımız gezegen üstünde bulunan (1971:  
98) “doğru” ve “yanlış”ların ayrımında sokratik ve şeylerin tetkikinde tü-  
mevarımsal bir yol (1971: 78) kullanan pragmatik (1971: 72) (algısal ger-  
çeklikle ilgili sorular felsefenin meselesi olduğu için) daha ziyade fikirlerin  
tetkiki ile ilgilenir. Bu durumda cevabı da etkileşim neticesinde muhata-  
bın durumu belirler. Peirce'ün normatif versiyonunda, iletişimsel eylemin  
meşruiyeti sorusu ile güçlü bir rabıta olmak üzere Russell tarafından red-  
dedilen konsensüs teoritik, objektif olmayan hakikat kavramı, gerçekliğe  
göre kendi içinde değildir; bilakis yalnızca müşterek olarak yorumlanmış  
eylemde tecrübe edilebilirdir. Bu minvalde pragmatiğin gerçekleri, zihin-  
sel gerçeklerdir. Birisi gökteki yıldızlar hakkında düşünecekse pragmatik,  
gökteki yıldızların algılanmasını düşündürür. Başka birisi Tanrı'yı düşü-  
necekse pragmatik, Tanrı inancının algılanmasını düşündürür (1971: 77).  
Konsensüs doğruluk teorisi (pozitivizmin zıddı gibi anlaşılmalıdır) (kon-  
sensüs teorisi veya diskurs teorisi); bir iddianın gerçeğinin, bu iddianın  
ancak bir zorlayıcı genel konsensüs aracılığıyla yani argümanlarla oluştü-  
rulabileceğine dair epistemolojik görüştür (Martens, 1975: 5) yani semada

<sup>10</sup> Daha sonra Russell, James'te nesnel doğruluk kriterinin kaybolmasında kaçınılmaz olan  
faşizmin nahoş ruhsal hazırlayıcılarını görür (Russell, [1909]/ 1971: 132).

bir gök cismi belirirse bunun astronomi tarafından ispatına gerek olmaz, zira zaten algılanmaktadır (Russell, B. [1909]/ 1971: 79).

Doğa bilimleri bu bağlamda gözlem ve mantığa dayanır ki bu da iki tür cümle ile ifade edilir: Ampirik cümleler hakikatin doğası hakkındadır (Namiq Kemâl 1840'ta doğmuştur), diğeri ise hakikatin analiz edildiği tanım ile ortaya konabilen cümlelerdir (Bütün bekârlar evli değildir). İşte James bu tavra muhalif, Russell ise taraftadır. Peirce, *The Fixation of Belief*inde görüleceği üzere idealist ya da ampirik karakterli nesnelciliğin sahte alternatifinden çıkış yolunu ve öznel *partikularismus* veya ondan sadece nice-liksel olarak farklılaşmış *kollektivismusu* yardımcı olarak görür. Dolayısıyla hakikatin temel anlamının Dr. Schiller tarafından önemsiz addedilmesi tevekkeli değildir. Mühim olan *algılanabilenin* doğruluk ve yanlışlık değerlendirmesidir (Russell, 1971: 84).

### William James'in Gerçekliği

Elbette ki o yıllar için pragmatik içinde yahut kapsamında meydana gelen zihinsel fırtınalar ancak şimdiki zamanın sükûneti içinde birbirinden ayırt edilebilir niteliktedir. Dolayısı ile istikamet; -Peirce temel olmakla birlikte- pragmatizmi dünya çapında popüler yapan James, Dewey ve Schiller'i de tetkik cihetinde olmalıdır.

Muhtevasında kavram bizzat var olmasa da kavramsallığın daha tanınır olması bilhassa James'in *The Will to Believe*'i (1897) ile. William James'in pragmatik tartışmalarla Tanrı'ya olan inancını haklı göstermeye çalıştığı ve "Pascal'ın bahsi" ile eleştirel bir şekilde ilgilendiği dinî-felsefi metin, evvela Yale ve Brown Üniversitelerinde ders olarak verilir; daha sonra 1896'da *New World* dergisinde, 1897'de de müstakil olarak yayımlanır.

Eser *The Fixation of Belief* ile mukayese edildiğinde aralarında farktan çok, benzerlik olduğu görülecektir. Her ikisi de soruların şüphe-inanç teorisi ve "yaşayan hipotez"- "hakiki seçenek" ilişkisi bağlamında pratikte yer aldığını varsaymaktadır. Her ikisi de kanıt kavramını reddeder ve öznenin arabuluculuk rolünü ihtiyaç tatmini ile vurgular. Nihayetinde iki eser de geçerli bir bilimsel yöntemden ziyade karara dayalı bir temel (CP 5. 387) üstünde hareket eder.

James'in *Pragmatizmin Gerçekliği Kavramı* (1908), bize çok daha fazla mukayese imkânı sunar. Peirce'te olduğu gibi James'te de istikbal istikametli pragmatizmin (James, 1906: 180) mühim bileşenleri olan *gerçek* ve *gerçeklik* (genel olarak değil, bireysel olaylar olarak anlaşılabilir) birbiri ile bağlantılıdır (evrensel gerçeklik için: J. Habermas, [1968]/ 2009: 116-143). Her



ikisi de (durağan bir imaj iddiası olmasa da) “an”ı gerçekten bağımsız olan gerçekliğin uygunluk modelini kabul ederler. Ayrıca gerçek ifadelerin deneysel özellikleri, bunların doğrulanmaları (yani doğru yapılmaları) ve ihtiyaçların karşılanma kriterleri her ikisinde de mevcuttur (James, 1906: 165). Günümüzün gerçeklerinin hepsinin bir araya geleceği “potansiyel olarak daha iyi bir gerçeğin düzenleyici kavramı” mevzubahisse James için gerçek normatiftir (1906: 177).

Temel fark ise *sonsuz* ve *mutlak* anlayışında yatmaktadır. Peirce, kendi eylem teorisini (ki bunu pragmatizm olarak taktim eder) evrimsel somut idrakin nihai hedefi olarak kurgular. Buna karşın James, gerçekliğin genellik karakterini tam olarak idrak (akıl) içinde temellendirilmesinden dolayı reddeder (bk. James, 2006: 114-6).

### **Ferdinand Canning Scott Schiller: Humanismus**

Bir diğer mühim eser de F. C. S. Schiller’in *Studies in Humanism*’idir (1907). Schiller, James’in *The Will to Believe*’inin temelindeki epistemolojiyi çözmek ister. Başka bir seviyede Peirce’ün sonsuz araştırma topluluğu için somut bir makullüğün temsilcisi olarak da geçerli olan kendi hümanizmini Kantik apriorizmin tutarlı bir devamı olarak görür. Schiller, Kant’ın transandantal öznesini ampirik bir özne hâline dönüştürür. Protagoras’ın “Homo-mensura-cümlesi”ni hümanizm öğretisinin doktrini addeder.<sup>11</sup> Somut bir insanın yani insani tasavvurun muvaffak olmak için ölçü sayıldığı bu tespit ile epistemoloji içinde sınırlandırılmış pragmatizm ifade imkânı bulur. Schiller; varoluş mücadelesindeki her insana, bireysel iddianın aynısını (çoğulculuk tezi) atfeder. Ancak bu iddiaların ve ortak inancın meşruiyeti sorusunu gündeme getirmez (Schiller, 1911: 194). Schiller, felsefesini Theaetetus hakkındaki yorumunda (1908) dile getirdiği üzere “Plato veya Protagoras”ın antik antitezinin bir devamı addeder. Schiller; her şeyden evvel sadece aktüel olan, potansiyelsiz yani genel bir kuraldan elde edilebilir nominalist gerçeklik anlayışını eleştirir (CP 5. 533). Bu da Schiller’in bilimsel koşullara ilişkin bir zaafı olarak işaret edilebilir. Peirce; 7 Mart 1904’te James’e yazdığı bir mektupta, pragmatizmin hümanistlik öğelerinin öneminden bahsederek Schiller’in öğretisinin her şekilde kanıtlanması konusundaki endişelerini zikreder (Apel, 1975: 319).

11 Sofist Protagoras menşeiili “İnsan olan, olmuş olan, olmamış ve olmamış olan her şeyin ölçüsüdür” anlamındaki cümle Platon’un Theaetetus (152 a vd.) diyalogu ve Sextus Empiricus’un Pyrrhoneíai Hypotyphōseis’i (Πυρρωνείαι ὑποτυπώσεις) (I 216) kaynaklıdır (Neumann, 1938: 368-79).

### Max Ferdinand Scheler: Bilgi ve İş

Felsefi anlamda en mühim reaksiyonlardan biri Alman filozof, sosyolog ve antropolog Max Scheler'den (1874- 1928) gelir: "Erkenntnis und Arbeit. Eine Studie über Wert und Grenzen des pragmatischen Motivs in der Erkenntnis der Welt" (Bilgi ve iş. Pragmatik motifin dünya bilgisindeki değeri ve sınırları üzerine bir araştırma) ve bilhassa bilgi sosyolojisi konusunda çığır açan "Die Wissensformen und die Gesellschaft" (Bilginin Formları ve Toplum) (1926) zikredilmelidir. Scheler, Habermas'ın özgürlükçü (özgürleştirici) bilgisinden (bk. Habermas, 1968) oldukça farklı olarak burada üç bilgi formunu ayırır ve her birine yapılandırıcı olarak belli bir ilgi verir fakat yapılandırıcı bir *an* atfetmez: İş-bilgisi (beşeri amaçlar için dünyaya pratik ve teknik açıdan egemen olmak), eğitim-bilgisi (kişinin gelişimi) ve en yüksek bilgi ideali olarak iyileştirici bilgi (en yüksek katılım). Her bilginin nihai bir ontolojik amacı olmalıdır; bu üç bilgi çeşidi, üç nihai hedefe ve üç değer modeline karşılık gelir: yaşamsal değerler, zihni bilgi ve kutsallık bilgisi. Gerçi çalışma ve iktidar arzusunun bir ifadesi olarak pragmatizm toplumun yükselmesine vesile olacak (Scheler, 1926: 240) olsa da kesin bilimin kontrol amaçlarına göre resmî olarak doğru bir şekilde yapılması gerekir. Bununla birlikte, bu bilgi biçiminin *tek mümkün* olarak kabul edilmesi ve aynı zamanda temele dayanan bir varlık düzeninden kesinliği olarak görülmesi tartışılmalıdır (Martens, 1975: 5-6).

### Max Horkheimer: Enstrümantal Aklın Eleştirisi

Nihai amacı belirlenmeden kasti rasyonel kullanımı ile idrakin indirgenmesi Horkheimer ([1947]/ 1967) tarafından eleştirilir. Onun "Enstrümantal Aklın Eleştirisi" evvela James'i ve felsefesini Amerika'daki yıllarında yakinen tanıdığı Dewey'nin enstrümentalizmine yöneliktir (Martens, 1975: 6). Horkheimer; bunu, modern aklın rasyonel olarak amaç belirleme konusundaki yetersizliğinin ifadesi olarak görür. Ona göre modern düşünce, pragmatizmde kendi tasavvurunu sağladığı gibi bu bakış açısıyla bir felsefe yapmaya çalışmıştır (Horkheimer, 1967: 48). Horkheimer'a göre temel rahatsızlık, "başarılı" doğa bilimsel yöntemin etkinlik tasavvurunun felsefeye tam olarak aktarılması noktasındadır. Halkın eksik meşruiyet tabanının politik devamı niteliğindeki sözde ilgisi, fonksiyonların kör yahut sadece bilinçli ekonomik güç yerine kullanılması ile neticelenir (Horkheimer, 1967: 36). Russell'ın da eleştirdiği üzere bireysel istek (ve akabinde arzular) ile objektif isteklilik hâli arasındaki fark, pazar araştırmaları ve Gallup anketleri için daha uygun bir malzemedir (Horkheimer, 1967: 59).

## Marksist Pragmatizm

Ampirik olarak tanımlanabilir kalıplarının sınırlandırılması ile davranışçılığa karşı pragmatizmin bir yönünü şekillendirme, sosyoloji kapsamında pozitivizm anlaşmazlığı (Adorno vd., 1969) ve sosyal-teknolojik sistem teorisi konusunda anlaşmazlıklar (Habermas ve Luhmann, 1971) hâlihazırda temel edinilen normlara göre sorgulanır.<sup>12</sup>

Eylemsel ve normatif teori-pratik mutabakatı arasındaki farkın önceden belirlenmiş uyum sayesinde eşitlenmesi, Herbert Marcuse'ye göre de diyalektikten farklı olarak tek boyutlu karakterize edilir (1967). Bu minvalde Ernst Bloch (1968: 92-95), Adam Schaff (1971: 257-83) ve Georg Klaus (1972) gibi Marksist yazarlar için pragmatizm: Amerikan kapitalist sınıfının özel ilgisine karşılık gelir. Pragmatizmin bilimsel kabulüne ek olarak (kendi içindeki eleştirilere ve uyuşmazlıklara bakıldığında) pratik etkinliğin nispeten daha önemli, daha belirleyici olduğu görülecektir ki aslında bu ikisi birbirine bağlı ve bağımlıdır. Bilgiyi makul gerçeklere indirgemesi ile saf bir pozitivizm gibi koşulsuz yararlı olan şeyle sınırlı olan hedef-tartışmanın reddi olarak pragmatizm, gerçek bir davranış şekli olarak açık bir doktrin değildir fakat bu denklem anlaşılır olmakla birlikte problemlidir de. Mesela bu, büyümenin sınırları üstünde akıl yürütülecekken politik olarak istikrarsızlaştırıcı silahlama teknolojisi göstermek gibidir. "Pragmatik", artık görünüşte ideolojisiz eylem için tartışmasız bir fahri isim değildir. Şeylerin doğasının yahut olgusallığın normativitesinin sınırlanması esnasında üzerinde mutabık olunan öncelikli karar ile evvelki alternatif durum daha net görülebilecektir (Martens, 1975: 7). Sınırlamanın ve yanıtmanın diyalektiği ile hakikat ve mutabakat bu manada probleme sebep olacaktır.

## Dil Felsefesi

Dil felsefesinde ise ampirik pragmatik, evrensel pragmatik ile (aynı zamanda da eleştirel bir toplumsal teorinin temeli olarak) tamamlanır. Daha sonra Ch. W. Morris'in işaret teorisi (semiotik)<sup>13</sup> ile bağlantı kurması neticesinde ampirik pragmatik ön plana çıkar (1938 ve 1977: 202- 23). Özellikle Habermas; N. Chomsky'nin generatif dil bilgisi teorisine benzer şekilde, gerçek bir fikir birliği içinde kabul gören ideal bir konuşma durumunu ortaya koymaya çalışır (Habermas, 1973: 211-65).

<sup>12</sup> Adorno'nun Dewey'e bakışı ve Apel ile Habermas'ın Peirce'ü keşfi için bk. Festl, 2018: 284-5.

<sup>13</sup> Pragmatizmin sentaktik ve semantik boyutun ötesindeki katman olarak tetkiki için bk. Duman, 2018a; 2018b; 2018c; 2019a; 2019b; 2019c; 2019d; 2019e.

Konsensüs teorisi ile ilgili olarak Habermas, Peirce'e yönelik daha evvelki pozitivizm suçlamalarını gözden geçirir. Habermas'a göre orta yaşlardaki Peirce'ün pragmatizmi, konsensüs teorik (ve hiçbir şekilde araçsal olmayan) gerçeklik kavramıyla bağlantılı olarak anlam eleştirel bir gerçeklik anlayışı anlamına gelir (Habermas, 1973: 407). Habermas; ideal dil durumunu belirlemek için sadece pragmatik temel yaklaşımda değil, terminolojide de Peirce'e geri dönüşü öngören Austin (1962) ve Searle'ün (1969) dil-eylem teorisine ait elementlerini temel edinir. Mesela bir "yemin etmek" Peirce'e göre sadece bir ifade ediş değil, bilakis bir eylemdir. Buna "eylem" denilmesi gerektiğini düşünür (CP 5. 29-32 ve 5. 546). Peirce, bu bağlamda cümle ve ifadeyi ayırır. İnsanlar, cümlenin yalnızca etiket veya işaretçi olan bir resim olduğunu kabul etmeyi sever. Ancak her bir cümle ifadesi, bu minvalde bir sorumluluk almaktadır Peirce nazarında (CP II. 291, 5. 543). Peirce ve Austin-Searle arasındaki eksik bağlantı (muhtemelen F. P. Ramsey vesilesi ile) Wittgenstein'in "Felsefi Araştırmalar"ıdır fakat yine de Mead, Apel, Habermas gibi düşünürlerin tavrı ile Wittgenstein'inki karıştırılmamalıdır (Martens, 1975: 8). Benzer şekilde Peirce'teki evrimci temelli evrenselcilik; gerçekçi pragmatizmin normatifini savunan James, Dewey ve Schiller'in daha bireyselci anlayışlarından sıyrılmaktadır. Ayrıca mevcut bilimsel teoride normativitenin bir kopyası olarak gerçekçilik bulmak (da) mümkündür.

### **Dewey: Pedagojik Bakımdan Pragmatik**

Pedagojik olarak da pragmatik'in bir anlamı vardır. Bilhassa Dewey'in behavioristik varyasyonu ile birlikte (1974: 9-22) daha ziyade dil-eylem teorisinin normatif pragmatik'inin (Kokemohr, 1973: 30-35), aynı şekilde de Peirce ve Mead'in etkileşim teorisinin tesiri görülür (Mollenhauer, 1974: 84). John Dewey, evvel emirde pedagoğdur; enstrümentalizmin veya experimentalizmin bu bağlamda kurucusu addedilemez.

Dewey'in "How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process"i (1910) ve pedagojik çalışması "Democracy and Education: an introduction to the philosophy of education" (1916) onlarca yıl Amerikan üniversitelerinin en etkili ders kitabı ve öğretmen seminerleri olmuştur (Deul, 1951: XI). Dewey'in açık bir toplumda açık ilerleme konusundaki eğitim anlayışı, hiç bitmeyen "deneyim içindeki duyguyu genişletme" hedefi ve derslerindeki çocuk vurgusu ile sorunlu hâle gelmiş olmalıdır.

Dewey'in eğitim yaklaşımı, tüm insan yaşamını bir eğitim veya öğrenme süreci olarak anlamaya yöneliktir. Zira yeni bireysel problemler, belirli bir

kalıp olmadan sadece birlikte çözülebilir yani bir müfredatta; öğrencinin değişmeyen “maddesi”, kendi başına bir nesne olarak kaydedilemez ancak öğrenciler tarafından bir sorun olarak yaşanmalı ve bir proje olarak çözülmelidir. Peirce gibi Dewey de hakikati mutabakat ile sınırlamak yerine, sonsuz bir sürecin parçası olarak görür. Bununla birlikte gözlem, hipotez ve deneylerden oluşan bilimsel yöntemi, her yeni durumda bireysel sorunların çözülebilirliği ile sınırlar. Bilgi; sadece deneysel yöntemi, bir dizi deneme yanılma (deneyselcilik) ile kullanarak belirli amaçlara (araçsalcılık) ulaşmak için araçlar sağlama vasıtasıdır (Dewey, 1974: 163-182).

Somut mantıklılığın evrimi süreci, bireysel bilimlerin anlamında kanıtlanamaz ve otomatik olarak ilerlemez. Mesela nihai amaç olarak “güzel”, sadece sezgisel olarak kavranabilir ve gerçekleşmesi için insan yardımını öngörür. Peirce’ye göre, Dewey’deki normatif temel yokluğunda mantık eksikliği vardır (CP II. 532). Düşüncenin doğal tarihi ve normatif bilim arasındaki muhalefet, şüphesiz şu an için büyük bir problem teşkil eder yani gerilim, yine kuralların tespitini öngören pragmatik anlayışı ile gerçekçi pragmatik arasındır.<sup>14</sup> Olan ve olması gereken arasında bu derece büyük bir gerilim bulunması tedrisat için de geçerlidir. Bilim ve teknoloji tarafından şekillendirilmiş bir dünyada normatif hedeflere göre bilginin yapılandırılma sorunu eğitim sürecini doğrudan etkiler yani esas sorun, yine *pratik* ve *pragmatik* çatışmasına (yahut muvaffak olunabilirse) uyumuna çıkar.

### Peirce Rönesansı

Pragmatizm; “yirminci yüzyılın önde gelen felsefi görüşü” olarak sadece Peirce’ün acı ironisi anlamında değil, bilakis modern zamanlar için farklı şekillerde ve alanlarda her zaman bir *gereğe* ile mevzubahis olmuştur. Geciken bir şekilde Peirce’ün çalışmalarının “Collected Paper” adı ile (1931’den itibaren) bir araya toplanması en mühim hamlelerdendir. Maalesef bizde bu eserlerin çevrimi henüz mümkün olmadığı için semiyotik ile ilgili temel eksiklikler sürmektedir.

1973’te Varna’da düzenlenen XV. Uluslararası Felsefe Kongresi’nde Wittgenstein’in etkisinin uzun zamandan beri zirvede olması yanında bir Peirce Rönesansı’nın devam ettiğinin vurgulanması konunun ehemmiyeti-

14 Arnold Karl Franz Gehlen (1904-1976) pragmatik bir yaklaşımla akıl ve doğa, ruh ve bedenün geleneksel antitezinden nasıl kaçınılacağını özetler. Gehlen, gerçek anlamda belirleyici insani fenomen olarak “eylem” hakkında bilhassa John Dewey’i haklı görür (1961: 142) fakat Dewey, insan ve çevrenin eylem dairesinde hareket ve tepki açıklığını vurgularken Gehlen’e göre sağlam kurumlar, insanın içgüdüsel dengesizliğini telafi etmek için gereklidir. Her iki pozisyon da Peirce’te normatif yorum topluluğu kurumu tarafından askıya alınır (Apel, 1973: I, 197-221).

tini izah eder niteliktedir.<sup>15</sup> Ancak Peirce, “bilimin filozofu” olarak düşünülmemelidir; normatif düşünörlere karşı konuşlandırılmamalıdır. Ayrıca pragmatizmi de (Schiller belki hariç olmak üzere) James ve Dewey’e karşı sabitlenmemelidir.

## Sonuç

Pragmatizmin ortaya çıkışı ve kavramsal temellerinin oluşma sürecine atılacak kaba bir nazarın da göstereceği üzere bu disiplinin dilimize “edim bilimi” olarak çevrilmesi birtakım ciddi hataları beraberinde getirir. Edim’in İngilizce *act*’a karşılık olarak (TDK, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 1975) gösterilmesi bile pragmatizmin perlokasyonel tavrını tamamı ile göz ardı etmek demektir (bk. Duman, 2018a; 2018d; 2019b; 2019c).

(1) Pragmatizmi “edim bilimi” olarak çevirirsek “pragmaticism”e (al. Pragmatizismus) ne diyeceğiz?

Pragmatizm ile pragmatizm arasındaki fark işlevseldir (bk. Apel, 1970). Peirce’ün son zamanlarında pragmatizm yerine pragmatizm’i tercih eder. Peirce, zamanla genişleyen pragmatikten (pragmatism) kendini nispeten ayırmak ve bilhassa birçok pragmatist tarafından hakikatin temel prensibi olarak öğretilen göreceli yararcılığa olan karşı tavrını göstermek için konseptine “pragmaticism” der (CP 8. 205). Hatta ömrünün son yıllarından Peirce kendini pragmatist olarak görmez (Nagl, 1992; 62; Pape, 1979: 28-31). Bu küçük fark, *kısıtlı bir anlam farkını ifade etse de* Peirce’ün meramını izaha kâfidir. *Edim bilimi* karşılığı üstünde bu ciddi anlam değişimini tatbik etmek, iç bölünmeyi vurgulamak mümkün görünmemektedir.

(2) Pragmatizm bir bilim değildir ama “edim-bilim” bir *bilim* addedilir.

Peirce göre, pragmatizm felsefi bir sistem değildir. O, sadece bir *düşünme yöntemi*dir (CP 8. 206, II 539). Hatta pragmatizm, felsefi bir sistem olmadığı gibi “felsefe” de değildir (CP 8. 207). Russell ise pragmatizmi’u zamanın entelektüel atmosferine uyan yeni bir felsefe olarak niteler ([1909]/1971, 61). Bu minvalde pragmatizm bir bilim değildir, bir disiplindir; *illa* bir bilime bağlı kılacaksa bu matematik, bazı yönlerden de fizik olmalıdır (Klüver, 1971: 119-134).

(3) Pragmatik kelimesi “edim bilimi” olarak çevrilirse “pratik” kelimesi ile arasındaki rabıta kaybolur.

15 Kongre metinleri iki cilt olarak yayımlanmıştır: *Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy: 17th to 22nd September*, Bulgaria, Varna 1973. Ayrıca haber için bk. A. Menne in: *Die Welt* vom 26. 9. 1973.

Pratik (πραξις) kelimesi; pragmatik kelimesinde olduğu gibi, başta “eylem” olmak üzere davranış, ifa etme, yapma manalarına gelir. Dolayısı ile “pratik”, “pragmatizm”in anlaşılması için önemli bir kavramdır. Sürekli tatbik edilen ve pragmatizmin anlaşılması için hem mutabık hem de muhalif tavrı ile alanı belirlenmesi gereken “pratik” teriminin kavramsal kökeni “edim bilimi” çevirisinde tamamı ile kaybolmaktadır. Mesela bilim ve teknoloji tarafından şekillendirilmiş bir dünyada normatif hedeflere göre bilginin yapılandırılma sorunu eğitim sürecini doğrudan etkiler, dendiğinde bile esas sorun olarak yine *pratik* ve *pragmatik* çatışması işaret edilir.

### Kaynaklar

- Adorno, Th. W. - H. Albert - R. Dahrendorf - J. Habermas - H. Pilot - K. R. Popper, *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied u, Berlin 1969.
- Apel, K. O., *Transformation der Philosophie*, C. 1, Frankfurt a. M. 1973, s. 9-76.
- \_\_\_\_\_, *Der Denkweg des Charles Sanders Peirce. Eine Einführung in den amerikanischen Pragmatismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M 1975.
- \_\_\_\_\_ (ed.), *Schriften zum Pragmatismus und Pragmatizismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M 1970.
- Austin, John Langshaw, *How To Do Things With Words*, Oxford University Press, Oxford 1962 [Deutsch (1972): *Zur Theorie der Sprechakte*, Reclam, Stuttgart 1972].
- Ayer, A. J., *The Origins of Pragmatism: Studies in the Philosophy of Charles Sanders Peirce and William James*, Macmillan, New York 1968.
- Bloch, E., *Weltveränderung oder Die elf Thesen von Marx über Feuerbach*; in: E. B., *Über Karl Marx*, Frankfurt a. M 1968.
- Böhme, Gernot - W. Daele vd. - W. Krohn, “Die Finalisierung der Wissenschaft”, In: *Zeitschrift für Soziologie*. 2 (1973), s. 128-44.
- Deuel, L., *Vorwort zu John Dewey, Wie wir denken*, Zürich 1951.
- Dewey, J., “Pragmatismus und Pädagogik, J. D.”, *Wie wir denken. Eine Untersuchung über die Beziehung des reflektiven Denkens zum Prozeß der Erziehung*. (Çev.: A. Burgeni), Morgarten [1910]/1951.
- \_\_\_\_\_, *Psychologische Grundfragen der Erziehung*, Reinhardt, München 1974.
- Duman, M. Akif, “Belirsizliğin Yargıçları yahut Russell, Peirce, Black, Hempel, Wittgenstein, Waismann, Quine ve Schaff’ta Belirsizlik Konusunun Dil Bilimi ve Felsefe Açısından Ele Alınması”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 14, Haziran, 2015, s. 215-237.
- \_\_\_\_\_, “Sabahattin Kudret Aksal’ın ‘Vav’lar’ının Semiotik Bakımdan (Bühler’in Organon Modeli Eşliğinde), John R. Searle’ün Uyuşmazlık (Divergence) Bakışı İçinde ve Dil-Eylem Teorisi (Speech-Acts) Çerçevesinde Ele Alınması”, *Asobid (Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, Cilt / Volume: 2. Sayı/Issue 4. Aralık / December 2018a, ss.11-36.

- \_\_\_\_\_, “Lynne Tirrell’in Anapher Teorisi’nin Metin Tahliline İlişkin Pratik Faydaları: Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Hikâyeleri Örneği”, Karamanoğlu *Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (EFAD)*, Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 1, 2018b, s. 33-49.
- \_\_\_\_\_, “Hans Blumenberg’in Epistemoloji Teorisi ve Bilhassa ‘Horror Vacui’ Kavramı Çerçevesinde Yusuf Atılgan’ın ‘Saatlerin Tıkırtısı’ İsimli Hikâyesi”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi- International Journal Of Social Sciences*, Injoss, Yıl / Year: 2018, Cilt / Volume: 1, Sayı / Issue: 3 (Özel Sayı), 2018c, ss. 61-72.
- \_\_\_\_\_, “John Langshaw Austin ve Ted Cohen’in Dil-Eylem (Speech Act) Teorileri Çerçevesinde Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın ‘Ecir ve Sabır’ Hikâyesine Atf-ı Nazar”, *Molesto*, Cilt:1, Sayı:4, 2018d, s. 38-52.
- \_\_\_\_\_, “Aristoteles ve Coenen Merkezli Analoji Teorisi Kapsamında Sait Faik’in İlk Dönem Hikâyelerine Genel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Cilt: 2, Mart 2019, (2019a), s. 49-94.
- \_\_\_\_\_, “Freud’un Rüya Tasavvuru Kapsamında Peyami Safa’nın Matmazel Noraliya’nın Koltuğu Romanından Misaller ile Metaforun Geçici İnkâme Teorisi”, *Humanitas*, 7(13), 2019b, s. 61-78.
- \_\_\_\_\_, “Monroe C. Beardsley’in Absürtlük Teorisi’nin Oğuz Atay’ın ‘Unutulan’ İsimli Hikâyesinden Misaller İle İzahı”, *Edebî Eleştiri Dergisi*, C 3/1, 2019c, s. 74-105.
- \_\_\_\_\_, “Ricoeur’nün Paradoks Teorisi ve Bühler’in Gestalt’i Bakımından Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Abdullah Efendi’nin Rüyaları’ İsimli Hikâyesi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal of Academic Literature], Yıl: 5, Sayı: 10, Bahar 2019, (2019d), ss. 116-146.
- \_\_\_\_\_, “Nietzsche, Hobbes ve Locke Merkezli Metaforik Reaksiyon Kapsamında Yaşar Kemal’in ‘Yatak’ ve Nezihe Meriç’in ‘Susuz’ Hikâyelerinin Mukayesesi”, *Akra Kültür Sanat Ve Edebiyat Dergisi*, C 8, S 18, 2019e, s. 127-143.
- \_\_\_\_\_, “Roman Ossipowitsch Jakobson’un ‘Kombinasyon- Seleksiyon’ Sisteminin Refik Halit Karay’ın ‘Sarı Bal’ Hikâyesine Tatbiki”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C 7, S 17, 2019f, s.121-134.
- \_\_\_\_\_, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: CXVI, Sayı: 809, Mayıs 2019, TDK, Ankara 2019g, ss. 36-44.
- \_\_\_\_\_, *Metafor ve Semiyotik*, Gece, İstanbul 2019h.
- \_\_\_\_\_, “Sigmund Freud’un Mazmun Anlayışı”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: CXVI, Sayı: 807, Mart 2019, TDK Ankara 2019i, ss.10-27.
- \_\_\_\_\_, “Charles Sanders Peirce’ü Anlayan Adam: Ömer Seyfettin -I”, *Türk Dili- Dil ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: CXVI, Sayı: 809, Mayıs 2019, TDK, Ankara 2019j, ss. 36-44.
- Festl, Michael G. (yay.), *Handbuch Pragmatismus*, J.B. Metzler, Stuttgart 2018.
- Gehlen, A., *Anthropologische Forschung*, Reinbek 1961.
- Grundy, P., *Doing Pragmatics*, Edward Arnold, London/New York 1995.



- 
- Habermas, J., *Erkenntnis und Interesse*, Stuttgart: Suhrkamp; (1973): *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt a. M [1968]/2009.
- \_\_\_\_\_, "Wahrheitstheorien", In: *Festschrift für Walter - Schulz, Pfullingen*, 1973, s. 211-265.
- Habermas, J. - N. Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Frankfurt a. M 1971.
- Horkheimer, M., "Zum Problem der Wahrheit", In: *M. H., Kritische Theorie*, C 1. Frankfurt a. M [1935]/ 1968.
- \_\_\_\_\_, *Zur Kritik der instrumenteilen Vernunft*. Frankfurt a. M. [1947]/ 1967.
- James W., "Der Wahrheitsbegriff des Pragmatismus. W. J.", *Der Pragmatismus. Ein neuer Name für alte Denkmethode. Volkstümliche philosophische Vorlesungen*, (Çev.: W. Jerusalem), Klinkhardt, Leipzig 1908, s.123-150.
- \_\_\_\_\_, *The Will to Believe, and other essays in popular philosophy*, Longmans, Green & Co, New York 1897.
- \_\_\_\_\_, "Der Wille zum Glauben. W. J.", *Der Wille zum Glauben und andere populär philosophische Essays*, (Çev.: Th. Lorenz), Frommann-Holzboog, Stuttgart 1899, s.1-34.
- \_\_\_\_\_, *Pragmatismus und radikaler Empirismus*, Suhrkamp, Frankfurt a. M 2006.
- Kant, Immanuel, *Kritik der reinen Vernunft* (KrV), 1781.
- \_\_\_\_\_, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (GMS), 1785.
- \_\_\_\_\_, *Kritik der Urteilskraft* (KrU), 1790.
- \_\_\_\_\_, Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis (ÜG), 1793.
- Kirkham, Richard L., *Theories of Truth. A Critical Introduction*, MIT Press, 1992.
- Klaus, G., *Die Macht des Wortes. Ein erkenntnistheoretisch-pragmatisches Traktat*, Berlin 1972.
- Klüver, J., *Operationalismus. Kritik und Geschichte einer Philosophie der exakten Wissenschaften*, Friedrich Frommann Verlag, Stuttgart 1971.
- Kokemohr, R., "Zur Funktion des Lehrziels für die Konstitution von Intersubjektivität im Prozeß des Lehrens und Lernens", In: *Bildung und Erziehung* 26, 1973, 30-45.
- Lorenzen, P., *Methodisches Denken*, Frankfurt a. M 1968.
- Marcuse H., *Der eindimensionale Mensch. Studien zur Ideologie der fortgeschrittenen Industriegesellschaft*, Neuwied u, Berlin 1967.
- Martens, Ekkehard, *Texte der Philosophie des Pragmatismus. Charles Sanders Peirce, William James, Ferdinand Canning Scott Schiller, John Dewey*, Reclam, Stuttgart 1975.
- Mey, J. L., *Pragmatics: An Introduction*, Blackwell, Oxford 1993.
- Mollenhauer, K., *Theorien zum Erziehungsprozeß*, München 1974.

- Morris, Ch. W., *Foundations of the Theory of Signs*, Chicago 1938.
- \_\_\_\_\_, *Pragmatische Semiotik und Handlungstheorie*, çev. A. Eschbach ve S. Eschbach, Suhrkamp, Frankfurt a. M 1977.
- Nagl, Ludwig, *Charles Sanders Peirce*, Campus, Frankfurt a.M / New York 1992.
- Neumann, A., "Die Problematik des Homo-mensura-Satzes", In: *Class. Philol*, 33, 1938, s. 368-79.
- Pape, H., *Erfahrung und Wirklichkeit als Zeichenprozeß: Charles S. Peirces Entwurf einer Spekultativen Grammatik des Seins*, Suhrkamp, Frankfurt a. M 1979.
- Peirce, Ch. S., *Collected Paper of Ch. S. Peirce*, C. I-VI., Yay.: Ch. Hartshorne - P. Weiss, Cambridge/Mass. 1931- 1935; C.VII-VIII., Yay.: A. W. Burks, Cambridge / Mass. 1958. (Bd. I- VI, 1960) [CP].
- \_\_\_\_\_, "Die Festlegung einer Überzeugung, Ch. S. P., Schriften I.", *Zur Entstehung des Pragmatismus*, (Yay.: K. O. Apel - Çev.: G. Wartenberg), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1967, s. 293- 325 [CP 5. 358- 387].
- \_\_\_\_\_, "Was heißt Pragmatismus? Ch. S. P. Schriften II.", *Vom Pragmatismus zum Pragmatizismus*, (Yay. K. O. Apel - Çev.: G. Wartenberg), Suhrkamp, Frankfurt am Main 1970, s. 389-415 [CP 5. 411- 437]
- Russell, B., "Der Pragmatismus, in: B. R.", *Philosophische und politische Aufsätze*, ed. W. Steinvorth, Stuttgart [1909]/1971, s. 61-98.
- Schaff, A., *Theorie der Wahrheit. Versuch einer marxistischen Analyse*, Wien 1971.
- Scheler, M., "Erkenntnis und Arbeit. Eine Studie über Wert und Grenzen des pragmatischen Motivs in der Erkenntnis der Welt", In: *Die Wissenformen und die Gesellschaft*, Leipzig 1926, s. 231- 486.
- Schiller, F. C. S., "Humanismus, F. C. S. Sch.", *Humanismus. Beiträge zu einer pragmatischen Philosophie*, (Çev.: R. Eisler), Klinkhardt, Leipzig 1911, s.1-15.
- Searle, John R., *Speech Acts- An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1969.